

TARİH KÜLTÜR SANAT MİMARLIK

SAYI: 1

HİLMI YAVUZ • İLBER ORTAYLI • NECDET SAKAOĞLU

DENİZ ESEMENLİ • UĞUR TANYELİ • MUSTAFA ARMAĞAN

F. YAŞAR YILMAZ - SARA BOYNAK • SEMAVİ EYİCE

MEHMET KENAN KAYA • HAKAN GÜLSÜN • ENGİN ÖZENDES

ÜMRAN BULUT • SEMA ÖNER • ŞULE YUM

Necdet SAKAOĞLU*

Yeni Saraylarda Hayat

Fetihten sonra Fatih'in Beyazıt'ta yaptırttığı ilk saray daha sonra yapılan Saray-ı Cedide-i Âmire'nin (Topkapı Sarayı) giderek önem kazanması ve 1540'larda Harem Dairesi'nin de buraya taşınması ardından Saray-ı Atik (Eski Saray) adını almış ve ölen padişahların ailelerine tahsis edilmişti. Benzeri bir yazgı, üç yüzyıl sonra Topkapı Sarayı için de söz konusu oldu. Osmanlı hanedanı ve hizmet örgütleri Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümâyûnu'na taşınınca, Topkapı Sarayı yanmış yıkılmış olan Eski Saray'ın yerini aldı.

Hanedanın sosyal yaşamını çok yönlü etkileyen Topkapı Sarayı'nın terkedilmesi kararını Beşiktaş Sahilsaray-ı Hümâyûnu'nu yaptıran yenilikçi II. Mahmud (1808-1839) almıştı. Bu karar, Osmanoğulları'nın Topkapı Sarayı'ndan tamamen uzaklaşmaları anlamında olmamakla beraber, saray yaşamı açısından yeni bir sürecin başlangıcı oldu. Cülaus merasimi, cuma selamlığı, bayram, kadir, mevlit ayaları, Hırka-i Saadet ziyareti gibi, resmi-dini başçılı törenler dışında, sultanat gelenekleri, saray örgütleri, giyim kuşamdan yeme içme kültürüne degen yaşama üslubu değişmeye başladı ve bir dizi çelişkiye karşın giderek Avrupa saraylarını çağrıştıran bir görüntünün ortaya çıkması uzun sürmedi.

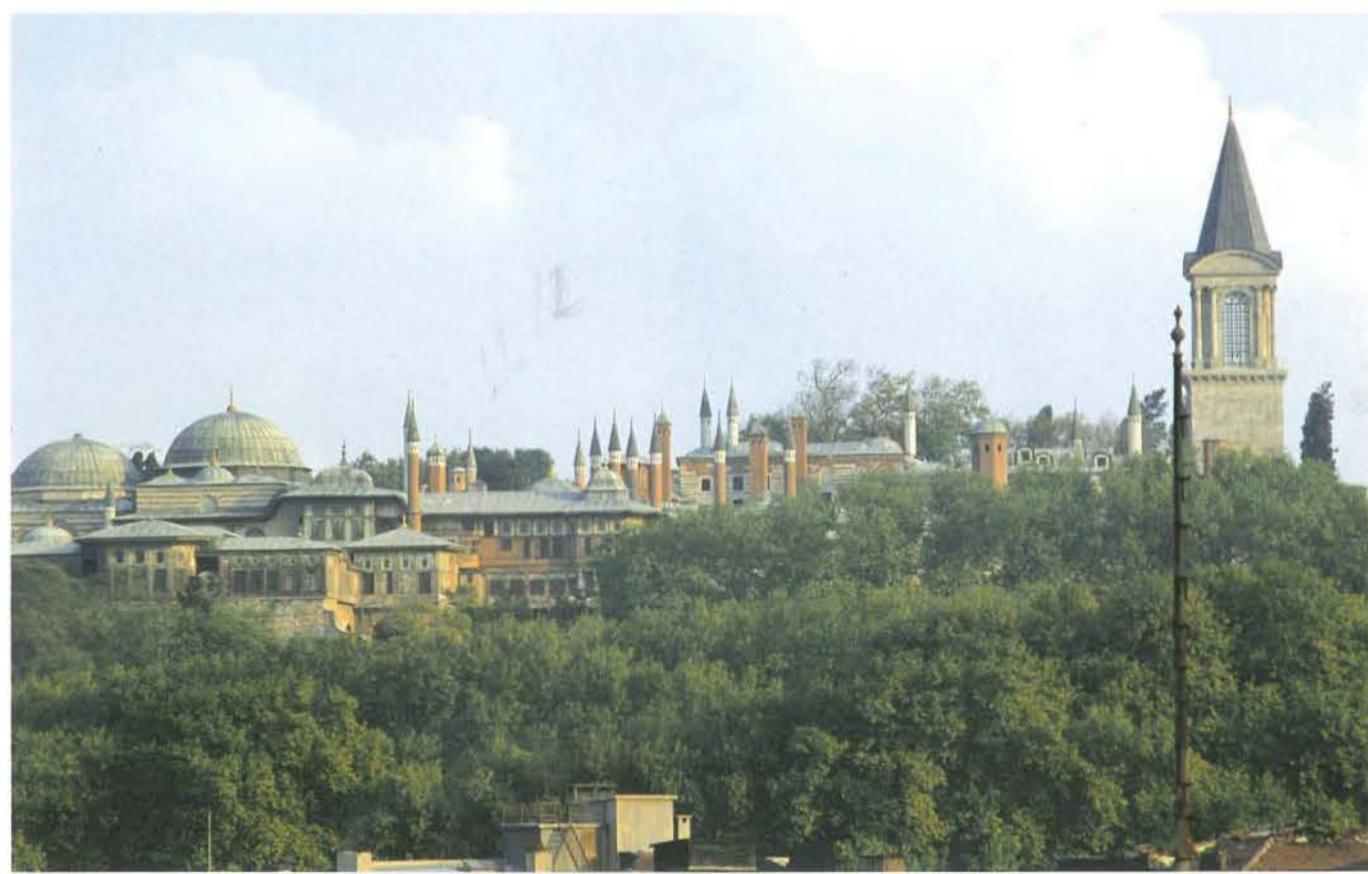
1 İstanbul'daki ilk Osmanlı sarayı:
Beyazıt'taki Eski Saray (Matrakçı Nasuh,
16. yüzyıl).

2-3 Saray-ı Cedide-i Âmire
(Topkapı Sarayı)

2

3

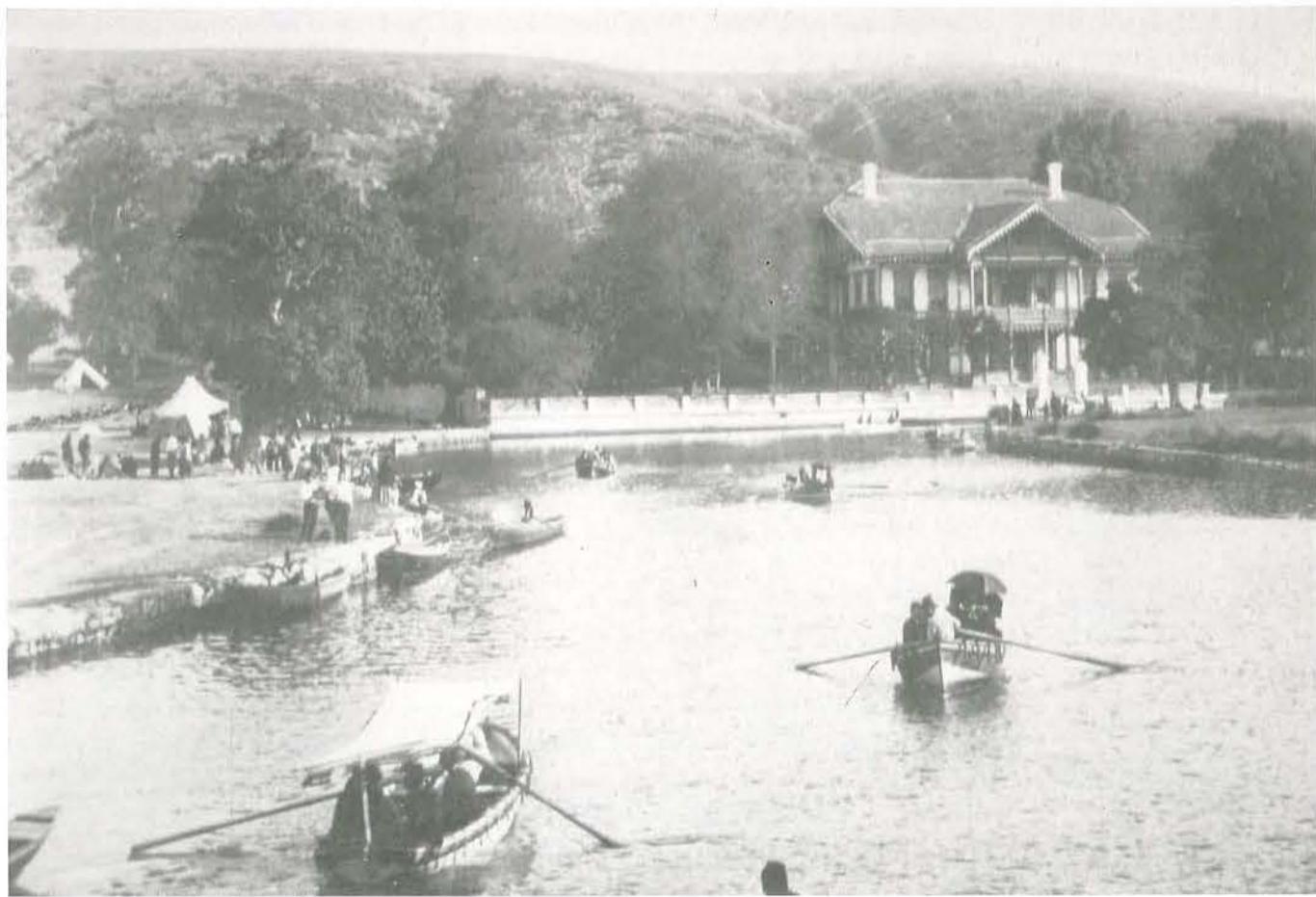
Surlarla çevrili gizemli bir dünya olan klasik -alaturka saray düzeninden, Boğaziçi kıyısındaki Avrupaî saraylarda alafranga yaşama geçişin öncüligini ise doğal olarak II. Mahmud'la annesi Nakşidil Sultan (öl. 1815) üstlendiler ve yeni sürece kendi yaşayışlarıyla örnek oldular:

"Mahmud II'nin sultanatı sırasında, havada bir liberalizm esti. Sultanın annesi Nakşidil Sultan, efsaneleşen Aimee de Rivery (...) valide sultanlığa yükseldi. Sultanatı sırasında, Fransız kültürünü harem'e sokmayı o başardı. O günler, Boğaziçi'nde gece yarısı sefalarının yaşandığı, müzik ve raks günleriyydi. Aimee gibi kadınlar harem'in sosyal yapısını yumoşatmaya yardımcı oldular. Hatırı sayılacak kadar da çok özgürlük sağladılar. Harem ağalarının sıkı gözetiminde bile olsa, kadınların Kâğıthane'ye mesireye gitmelerine artık izin veriliyordu. (...) Bu tür geziler harem hareket ve heyecan getirirdi. Mesireye gitme günü gelip çatınca bütün haremde hummalı bir hazırlık başlıdı. İstendiği gibi hep bir örnek giyinen kadınlar saraydan bütün pencereleri perdeleme sımsıkı örtülü arabalarla çıkarlardı. Süslü testilerinde çeşit çeşit şerbetler taşınır, ayrıca sim veya altın işlemeli kadife çantalarını da yanlarından eksik etmezlerdi. Oyalı mendilleri, dilencilere verilecek sadaka paraları ve arada sırada peçelerini düzeltmeleri için baktıkları küçük el aynaları hep bu çantalarında taşınyordu. Araba kafilesinin iki yanında da at sırtında harem ağaları yola koyuluyordu. Kafilenin en önemli kadınları en ön ve en arkadaki arabalarda yer alırken yeniler ortalarda yolculuk ederlerdi. (...) Dereerde ve çeşme başlarında mola verip su içen, hararet giderirlerdi. Meddahlar ve ortaoyuncular saray kadınlarını çayırlarda eğlendirir, ama seyircilerle aralarında hep bir perde bulunurdu. Zaman zaman mesiredeki köşklerden birinde mola verilir, kadınlar dinlenirler, ikindi namazlarını kılır ya da çevreden getirilen yoğurt ve meyveleri yerlerdi. Harem'e döndükten sonra da gezmeye çıkmayıp içerisinde kalan kızlara başlarından geçenleri anlatırlardı..."¹

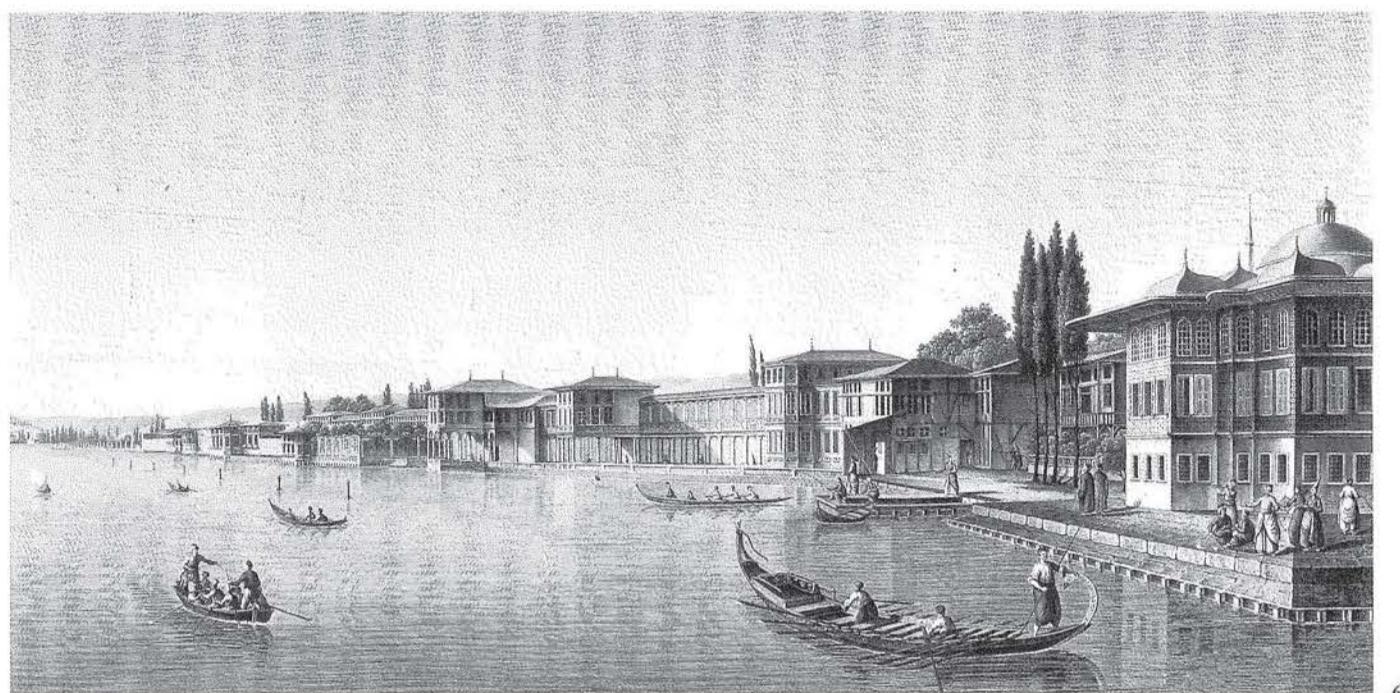
Bu, bir anlamda saray haremının ilk dışa açılışıdır ve bu nedenle önemlidir. Gerçi III. Selim'in (1789-1807) annesi Mihrişah Sultan'ın (öl. 1805) da yaz mevsimlerinde Haliç ve Boğaziçi sahaylarına taşındığı, III. Selim'in kızkardeşlerinin sahilsaraylara yaşadıkları ve adı geçen padişahın

4 İmparatorluğun son yüzünlünde
yenilikçi tavırlarıyla öne çıkan
Sultan II. Mahmud.

5 Kâğıthane mesiresi.

5

6

6 19. yüzyıl başında Dolmabahçe Sarayı'nın yerinde bulunan eski Beşiktaş Sahilsarayı. M. Mellung, gravür, "Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore", Paris, 1819.

sık sık ziyaretlerine geldiği bilinmekteyse de² bu, Nakşidil Sultan'ın sarayda yaşayanlara tanıdığı özgürlük ve dışa açılıştan farklı bir yaklaşımı. Valide Sultan Alayı³ ile Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na gelen padişah analarının sonucusu olan Nakşidil; 350 yıl boyunca tüm gizemlerini tarih aynasından kaçırın buradaki kapalılığı, yeni saraylara taşındıktan sonra bir oranda aralayarak daha sonraki açılışlara öncülük etti.

Kibrîşli Mehmed Paşa'nın eşi Melek Hanım'ın, II. Mahmud'un kızkardeşi Esma Sultan'ın⁴ cariyesi olan arkadaşı Nazib Hanım'ın refakatinde girdiği Beşiktaş Sarayı haremindedeki gözlemleri ise, 1830'larda, yeni saraylardaki gündelik yaşama ve dış dünyaya ilişkilere dair ilginç sahneler yansımaktadır:

"(Cariye Nazib Hanım) bana kadınların ve sultanın kadınlarının dairelerini gezdirdi. (...) Daha sonra çok geniş bir salona oturttu beni. Yaşılı bir kadın olan Sultan Mahmud'un kızkardeşi Esma Sultan geldi yanımıza. Yanında, yarısı erkek giysileri içinde olan birçok genç kadın vardı ve büyük yaldızlı bir koltuğa oturdu. Maiyyetindeki kadınlardan bazıları oynamaya başladılar ve prenses benim de aralarına katılmamı istediler. Çok gösterişli bir kıyafet giydım ve genç kızların arasına karıştım. Beni oraya sokmuş olan Nazib Hanım, elinde gitara benzeyen bir áletle büyülü bir müzik çalıyordu. Birdenbire Sultan'ın geldiği haber verildi! Biz çekilmek istediysek de kızkardeşi kalmamızı istediler ve şunları söyledi: -Sultan bizi böyle eğlenirken görmekten büyük bir zevk duyacaktır. Mahmud bir süre bizi seyretti, sonra elini, bana eşlik etmiş olan Nazib Hanım'a uzattı ve salonda uzun süre dolaştılar birlikte. Bu sırada Mahmud, büyük bir keyif içinde konuştu onunla. Sonra Esma Sultan'ın yanına gelerek bu genç kadını kendisine verirse ona minnettar kalacağını söyledi. Esma Sultan, bu isteği yerine getirirse, Mahmud'un üç dört günlük bir beraberlikten sonra bu yeni kadını unutacağını, Nazib Hanım'ın daba sonraki bütün yaşamını sarayın bir köşesinde geçirmek zorunda kalacağını, bunun da doğru olmayacağı söyledi. Mahmud bu konuşma üzerine yemeğe gitmek üzere salondan çıktı.

Yemekte çok fazla zaman geçirmemi anlaşılan, cünkü çıkışından hemen sonra masasına götürülen tabaklar bize getirildi. (...) Yatma vakti geldiğinde Nazib bana odasını gösterdi. Yatağıının yanında bana da bir yatak hazırlanmıştı. Kapının vurulduğunu işittiğimde yatmıştım. Genç bir kadını gelen ve arkadaşımın bir mektup alıp aldığı öğrenmek istiyordu. Penceredeki küçük çerçeveyi açarak ucunda bir mektup bulunan ipi çekti. Kabkahalarla gülmeye başladı, sonra bir cevap yazdı aceleyle, ipin ucuna bağladı ve aşağı bıraktı. Hazinedarı çağırarak büyük bir keyif içinde şunları söyledi kendisine: -Mektubu yazan sık sık rastladığımız o küçük kötü

adam. Kendisini görmekten mutlu olacağımı söyledim ve yarın Kapalıçarşı'nın ana girişindeki yerde bizi görebileceğini söyledim (dedi). Sabahleyin Nazib Hanım, Prensesin arabasına binerken beni de yanına almıştı. Erkek kılığına girmiş iki küçük güzel köle de at üstünde izliyorlardı bizi. Biraz sonra bir genç adamın yaklaşımı ve arabaya çıkışları ve bir mektup attığını gördük. Nazib Hanım aşağı indi, kendisine gizlice birşeyler söyledi ve fark ettirmeden bir mektup vermeyi başardı. Genç adam Nazib'in tutulmuş olduğu Kapalıçarşı esnafından bir Rum'du. (...) Saraydan bir kız alarak zengin olmak isteyen bir maceraperestti. Nazib tehlikeli bir oyun oynuyordu açıkça, çünkü bir hırıstiyana aşık olmakla, elleri ayakları bağlanıp ayaklarında prangalarla denize atılma riskini alıyordu....”⁵

Melek Hanım, Esma Sultan'ın garipsenecek ahlak ve yaşam anlayışından da söz etmektedir:

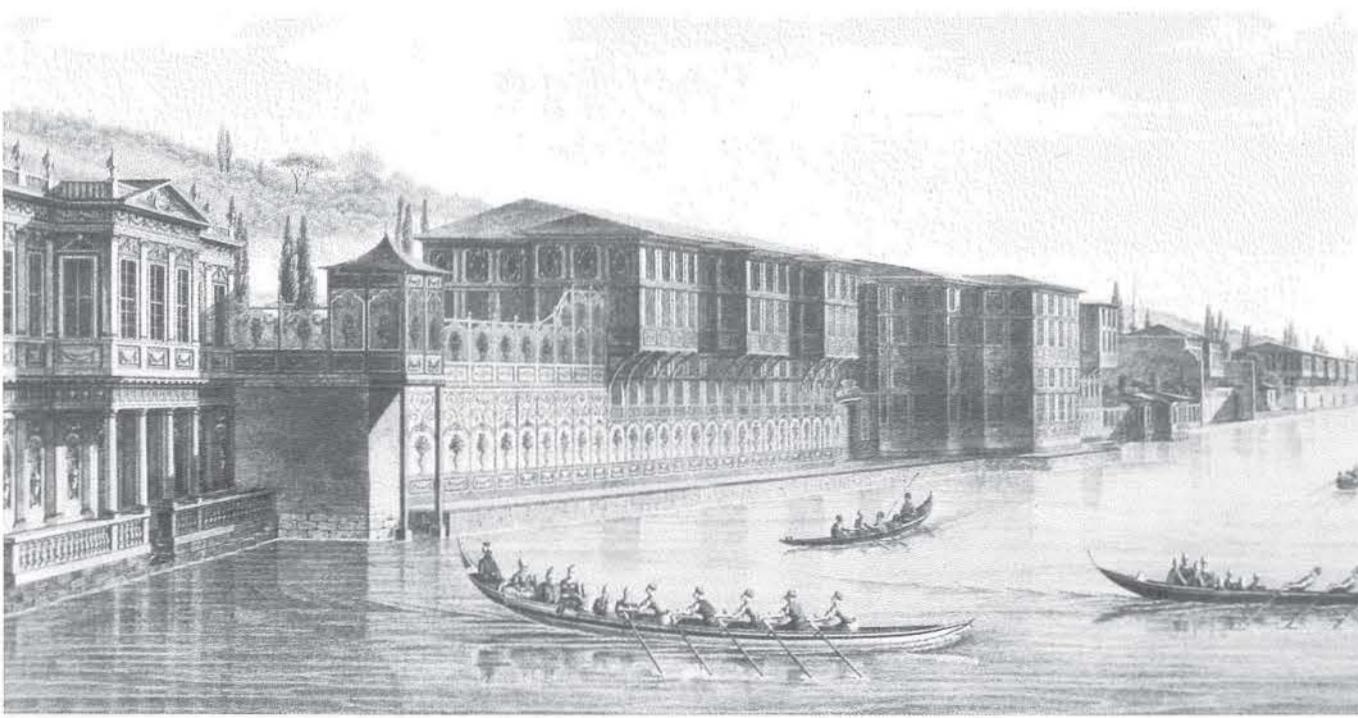
“Prenses çok şiddetli tutkuları olan, aynı zamanda çok sert bir insandı. Kardeşi Sultan Mahmud üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. On Rum gencini saçını sakalını kestirip sürmeler çektirdikten sonra, kadın kıyafetleri içinde huzurunda oynattığı söylenir. Onun bu erkek dansçılarla yaptığı sefahat alemlerinden haberdar olan kardeşi bunları yakalattırmış ve öldürmüştü. Kızkardeşi ise hiç etkilenmemişi bundan. Bir gün kirlarda dolaşırken hoş bir köylü genci çarpmış gözüne. Kendisini çıkışları ve bir takım öünsüz ivir zivir şeyle birlikte saraya çağırılmış. Köylü saraya gitmiş ve daha sonra bu bedbaht köylüden söz eden kimseye rastlanmamış. Çocuk, bu kaprisli ve acımasız kadına bir süre hoş vakit geçirttikten sonra öldürmüştü.”⁶

Melek Hanım'ın anılarının ne ölçüde gerçek olduğu tartışılsa bile en azından saraya yakın çevrelerden bir gözlemcinin, o ortamda görebildikleriyle duyduklarını yorumlayışı böyledir. Kaldı ki II. Mahmud'un oğlu Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) saray yaşamındaki kural dışı tutumların arttığı görülecektir.

1837'de Beşiktaş Sarayı'nda II. Mahmud'un huzuruna çıkan Moltke, bu padişahın, Mâbeyn-i Hümâyûn'daki yaşamının bir kesitini şöyle anlatmaktadır:

“Beni güzel, çok geniş bir köşke götürdüler. Deniz üzerine kurulmuş olan bu köşkün muhteşem bir nezareti vardı. Burada bir alay mâbeyinci, hademe, kâtip, asker ve sarayın başka memurları bulunuyordu. Taşlıca bir centilmen bana hususi iltifatlarda bulundu. (...) Sonradan padişahın soytarısı olduğunu öğrendim. Çok geçmeden ikametgâha girdik. (...) Geçtiğimiz odalar ne büyük ne de pek ihtişamlı idi; Avrupa tarzında döşenmişlerdi. Buralarda sandalyeler, masalar, aynalar, avizeler, hatta sobalar görüülüyordu. Hepsi de bizim şehirlerimizde hali vakti yerinde herhangi bir insanın evinde bulunanlar gibiydi. Bir yan kapıyı örten perde çekilince bir koltukta oturan

7 Hatice Sultan Sarayı. M. Melling, gravür, “Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore”, Paris, 1819.

padişahı gördük. Ådet olduğu gibi, üç defa yerkere kadar eğilerek selam verdim, sonra kapıya kadar geri geri gittim. Haşmetli padişahın başında kırmızı bir külâh (fes) arkasında da mor çubadan bir manto, yahut daba doğrusu, bütün vücutunu örten ve bir elmas toka ile tutturulmuş olan pelerin vardı. Sultan yasemin dalından, kebribar ağızlığı güzel mücevherlerle süslü uzun bir çubuk içiyordu. Koltuğu, burada daima pencelerin önünde bulunması ådet olan uzun sedirin yanında idi. (...) Padişahın sağ tarafında, girmiÅ olduğum kapıya kadar, saray memurlarından altı yedisi derin bir sessizlik içinde ve saygılı bir tavırla, ellerini karınlarının üstünde kavuşturmuş olarak duruyordu. Güzel bir Fransız halısı dösemeyi kaplıyor ve odanın ortasında muhteşem bir tunç mangalın içinde kömür ateşi pirildiyordu.”⁷⁷

Moltke, II. Mahmud'un kendisini bir kez de eski Beylerbeyi Sarayı'nda ve protokol dışı kabul ettiğini anlatır. Bu sarayın Mâbeyn Dairesi'nin, padişahın ve ailesinin yaşadığı Harem Dairesi'nden yüksek bir duvarla ayrılmış olduğunu, harem tarafında kadınların, hadimlerin ve padişahın oturduğunu, bu ikinci ziyareti sırasında, beklemeye odasında üst üste çubuklar içildikten sonra, alışmamış bir biçimde huzura kabul edildiğini açıklar. Padişahın ve ailesinin yaz boyunca ikamet ettikleri bu sarayın bir yaşam ortamı olarak özelliklerine de değinir:

8

8 Eski Çırağan Sarayı'nın Bartlett tarafından yapılan gravürü.

“...Beylerbeyi Sarayı çok yaygın bir bina, açık sari boyalı, bütün öteki meskenler gibi ahşap ve birbiri üzerine sayısız pencere. Yaldızlı bir kapıdan küçük, etrafı şimşir fidanlarıyla çevrili çiçek tarları, deniz kabukları serpilmiş yollar ile tam bir Türk bahçesine girdim. İçlerinde kırmızı balıklar yüzen fiskiyeli havuzların etrafını servilerden ve portakal ağaçlarından piramitler çevreliyordu. Arkada üstlerinde yine böyle yerlerle güzel limonluklar ve köşkler bulunan teraslar yükseliyordu. Fakat bunların hepsi yüksek duvarlarla çevrili idi. Bu duvar yeşile boyanmıştı. Ama yine de insanın içine darlık veren bir hali vardı. Boğaz tarafında duvardaki pencerelere, büyük parmaklıklardan başka, oldukça sık örgülü kamıştan birer kafes konmuştu. Bunlardan dışarısını görmek mümkün fakat dışarıdan içerisindeğini görmek imkânsızdı. Harem tarafında bu kamış kafesler çift katlıydı ve sarayın üçüncü katında bile pencereleri ta üst kenarlarına kadar örtüyordu. Bütün bu güzellikleri seyrettiğim sırada padişah haremden bir çeşit galeriye çıktı ve pen-

cereden seslenerek bizi çağırıldı. Aşağıda, küçük mermere levhalarla döşeli avluda siyah bir kölenin kucağında haşmetpenahın üçüncü prensine rastladık. İki yaşında, pek güzel, neşeli ve sehhatalı görünen bir çocuktur bu. (Refakatimdeki) Said Bey, çocuğun eteğini öpmek şerefine nail oldu. Pek güzel geniş bir merdivenden yukarı çıktı, bikaç salondan geçtik, bunlarda bizim taraflarda her iyi döşeli evde bulunmayacak hemen hemen hiçbirşey yoktu. (...) Nihayet, bir küçük odada kapının yakınında bir koltuğa oturup çubuğu içen hükümdarın karşısına vardık. Önünde Mehmet Ali Bey, onun yanında da Rıza Bey, maiyetindeki bu iki hademesi, yani güvendiği kişiler kollarını kavuşturmuş olarak bir süküt içinde duruyorlardı. Oda tatsız bir hoşluk içindeydi...”⁸

Moltke'nin bu gözlemlerinden yeni saraylardaki yaşama ilişkin bazı ipuçları yakalanabilmektedir: II. Mahmud'un onca Batılılaşma isteğine karşın, harem kafeslerinin hiç değilse bir katımbile kaldırıldığı açık. Padişahın yazlık ve kişlik sarayların iç mekânlarını, Moltke'nin “*hali vakti yerinde her Avrupalı'nın*” eviyle kıyaslanacak sadelikte bulması daha da enteresandır. Bu açıdan denilebilir ki Dolmabahçe, Çırağan, Yıldız ve Beylerbeyi saraylarıyla sultan ve şehzade köşkleri ve Fer'iyye Daireleri yapılmaya deðin, Osmanlı hanedanının yaşamı, yaldızlılara boğulmuş ahşap saraycıklarda geçmiştir. Bu gerçek, Sultan Mahmud'un ve oðlu Abdülmecid'in sultanalrı yıllarında, Avrupa saraylarındaki görkemli yaþayıları andıran bir hayat tarzının sözkonusu olmadığını gösteriyor. Ancak yine de II. Mahmud, hem yeni sarayların hem de bu saraylardaki yeni hayatın kurucusu olarak anılacaktır.

Bu noktada, atalarının beþ yüzyıllık geleneklerinin birçoðunu reformlarıyla sona erdiren II. Mahmud'un bir iki özelliðine deðinmeye yarar var: Onun Osmanlı hanedanı içindeki özel bir konumu, Osman Gazi'den (1299-1326) ve Sultan İbrahim'den (1640-1648) sonra 3. soy atası olusudur. Tahta çıkışından bir kaç ay sonra⁹ Osmanlı hanedanının hayattaki tek erkek bireyi kalmış; Abdülmecid'den (doð. 1823) önce doğan şehzadelerinin küçük yaþlarda ölmesi nedeniyle de sultanının ilk on beþ yili boyunca bu konumu deðişmemiþti. Bu kritik durum bir bakma, göze alabildiði köklü yeniliklerin güvence kaynağı olmuş; hal' edilip yerine bir şehzadenin geçirilmesi olaña kalmadığından tasarladığı her yeniliði cesaðetle gündeme getirebilmiştir. Saray yaþamında gözlenen modernizasyon da bu kapsamdadır. Bu yenileþme sürecinde imparatorluða egemen olmaya başlayan Avrupa ï havanın, klasik ve eski bir yapılanma olan Topkapı Sarayı'nın terkedilerek yeni saraylara taþımlamasının, saraya Avrupalı damışman ve müreibbiyelerin alınmasının etkileri elbette vardır. Bu etki öylesine güçlü olmuştur ki, atalarının tahtına sorgulu sarık ve kabaniçe ile oturan II. Mahmud, çok geçmeden, çağðaþı Avrupa hükümdarlarının gibi kostümler giyinip sarık yerine fesi tercih etmiş; sakalını kısaltmıştır. Buna birlikte onun, 1831'de Enderun örgütünün dağıtılmadan önceki yıllarda, kimi zamanlarını atalarının anılarıyla dolu Topkapı Sarayı'nda geçirmeden edemediği; iç oðlanlarına geleñeksel saray sporları yaptırttığı saptanmaktadır.¹⁰

Sultan II. Mahmud'un son saltanat yılında İstanbul'a gelen Miss Julia Pardoe, düðün törenlerinde ve alaylarda birkaç kez gördüğü bu padişahın okçuluk meraklı, giyim kuşamını ve kızı Mihrimah Sultan'ın düðün hediyelerinin taşındığı gelin alayını anlatıyor. Hanedan prenseslerinin İstanbul'a gelen yabancı soylu kadınları kendi saraylarında konuk etmek istediklerini görüyoruz. Pardoe, Esma Sultan tarafından Ortaköy'deki sarayına davet edilip ağırlanıyor. Oradaki kadınların Avrupa modasına uyan giysilerini anlatıyor ve Esma Sultan'ın Türk kıyafetlerini ancak günlük işler sırasında giyilmesine tahammül ettiðini söylüyor. Kuþkusuz bu tür temaslar, Avrupa modasının İstanbul saraylarına girmesinde etkili olmaktadır¹¹.

9 Sultan II. Mahmud'un sultanatinin son yılında İstanbul'u ziyaret eden Miss Pardoe.

Sultan Abdülmecid (1839-1861) padişahlığının ilk yılında, 1839-1840 kişisini Topkapı Sarayı'nda geçirdikten sonra Beşiktaş Sarayı'na yerleşmekle birlikte Dolmabahçe Sarayı inşası bitinceye degein (1857) bu saraya ilgisini kesmedi. Bunu, kimi kadinefendi ve ikballerinin 1840'lı yıllarda Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nde doğum yapmalarından anlıyoruz. Bununla birlikte Abdülmecid'den itibaren son padişahlar, yetişkin şezzadelerle evli sultanlar; yeni saraylarda, Fer'iyye Daireleri'nde, kasırlarda ve bağımsız köşklerde yaşamaya başlamışlardır. Özellikle de Abdülaziz (1861-1876), V. Murad (30 Mayıs 1876 - 31 Ağustos 1876), II. Abdülhamid (1876-1909) dönemlerinde hanedan bireyleri, Boğaziçi'nin iki yakasında Çengelköy'ünden Bebek sırtlarına, Yıldız'a, Ortaköy-Beşiktaş sahil şeridine, Zincirlikuyu, Maslak, Nakkaştepe, Kurbağalıdere'ye degein dağılmışlar; padişah kızlarının (sultanların) oturdukları sahilsaraylar ve konaklar da hesaba katıldığında yoğunluk Fındıklı-Bebek kıyı şeridine ve Bayıldım, Yıldız, Ortaköy, Kuruçeşme, Nüzhetiye sırtlarında olmak üzere pek çok yeni saray, kasır, köşk ve konak, hanedan bireylerinin yaşam mekânları olmuştur.

Bu dönemde, yeni saray yaşamının sosyal, kültürel ve törensel merkezleri, tahttaki padişahın emperyal rezidansları olmuştur ki bunlar, başta Dolmabahçe olmak üzere Çırağan, Yıldız ve Beylerbeyi saraylarıydı. Ancak bu dört saraydan Beylerbeyi yazılık saray olduğundan şömine ve baca sistemi dahi yoktu; yaz ayları dışında ikamet edilmiyordu¹². Çırağan ise sahilsarayların en görkemliydi. Yapılışı 1867 tarihinden sonra, Abdülaziz bazen burada, bazen Yıldız'da fakat daha çok Dolmabahçe'de ikamet etmiş; üç aylık bir sultanattan sonra tahttan indirilen V. Murad önce burada göz hapsine alınmış; iki yıl sonra 1878'deki Çırağan Vakası üzerine, yanındaki Fer'iyye Dairesi'ne hapsedilmiş; Çırağan Sarayı da tamamen kapatılmıştır. İkinci Meşrutiyet ilân edildikten (1908) sonra açılan ve onarılan saray, 1910'da Meclis-i Mebusan'a tahsis edilmişse de 1910'da yanmıştır. Onca görkemine ve eşsiz dekorasyonuna karşın Çırağan Sarayı'nın yaşam mekânlığı sekiz on yılla sınırlı kalmıştır.

Yerleşim durumu ve mekânsal özellikleriyle Topkapı Sarayı'nı hatırlatan Yıldız Sarayı'nın ise, siyasal açıdan olduğu kadar, yeni saraylardaki yaşam açısından da Dolmabahçe'ye koşut öneminden söz etmek mümkündür. Ayrıca saray yaşamını konu alan anıların pek çoğu da Yıldız'la ilgilidir¹³.

Son dönem saray hayatının ayrıntıları, özellikle de en çok merak konusu olan harem dünyası için, yerli ve yabancı gözlemcilerin anılarıyla saray yaşamını konu alan araştırmalar¹⁴ yanında, mevcut saraylar ve buralardaki eşya, obje, belge birimleri, tablolar ve fotoğraflar; çok zengin kaynaklardır. Tüm bu kaynakların ortaya koyduğu dikkate değer bir gerçek, yeni saraylardaki hayatın giderek daha kalabalık, doğal olarak daha müsrifane ve Batı saraylarına öykünen bir görüntü allığıdır. Bununla birlikte, aynı zamanda hanedan reisi sayılan baştaki padişahın tutumuna göre bu hayatın, dönem dönem farklılıklar da olmuştur. Örneğin, kadın ve içki düşkünü Abdülmecid ile kardeşi ve ardılı sporsever, görkem meraklısı Abdülaziz (1861-1876); ya da Yıldız Sarayı'ni tiyatrosundan mängozhanesine, avlaşına, gölüne, havuzlarına, bahçelerine degein herşeyiyle kendine özgü bir iç âlem olarak örgütleyen ve dışarıya kuş uçurtmayan II. Abdülhamid'le (1876-1909) kardeşi ve ardılı, hükümetin ayırdığı ödenekle ailesinin masraflarını karşılamaya çaba gösteren dindar ve yaşı V. Mehmed Reşad (1909-1918) dönemlerinin sarayları, kadrolarından haremlerine, mabeyn dairelerindeki çalışma tarzına, padişahın özel yaşamına, giderek sayıları artan yetişkin şezzadelerin özel dairelerindeki hayat tarzlarına, hanedan bireyleri arasındaki ilişkilere degein farklılıklar göstermiştir. Ancak, Tanzimat'in ilk yıllarında yerleşen "modern" saray seremonisi, geleneksel hanedan törenleri, mekânsal düzenler, kadrolar ve görevler bir ölçüde de yeme içme kültürü korunmuştur.

Melek Hanım, Abdülmecid'in kişiliğine bağlı olarak dönemindeki saray yaşamının özellikle-

10

10 Sultan Abdülmecid.

rini açıklarken, bu padişahın çok yumuşak huylu buna karşılık kadına ve içkiye aşırı zaafi olduğunu; nazırlarının ise bu zaaflarını kullanarak Abdülmecid'in üstüne çöken karanlık düşünceleri zevk ve safalıkla unutturmaya çalışıklarını "Sultanımızınız... İstirahat ve dünya nimetleri sizin, devlet işlerinin sıkıntısı ve yorgunluğu bizim!" dediklerini; sık sık görkemli sofralar düzenleyerek su gibi içki akıttırdıklarını anlatır. Sonra konuyu harem yaşamına getirir:

"Sultanın, sayısız kadınlarına duyuğu aşk ve sevgi, ülkeyi yıkıma götürüyordu. Kadınları, istedikleri zaman, her türlü kaprislerini, neye mal olursa olsun tatmin ediyorlardı. (...) Kaprisle-riyle en pahalı armağanları alıyorlardı ondan. Elmaslara boğulmuş ve neredeyse hanımları kadar görkemli giysiler içindeki kölelerle çevrili bu kadınlar, her biri bütün donanımıyla birlikte yaklaşık 900 bin kurus değerindeki arabalarla çıktırlardı sokağa. Dairelerindeki eşyalar sürekli yenileniyordu. İki yıl içinde Saray'ın eşyaları dört kez baştan aşağı yenilendi.

Kendilerine karşı çok iyi davranışları efendilerini sadakatleriyle ödüllendirmek şöyle dursun, hemen her yere peçesiz gittikleri ve gençlerle senli benli şakalar yaptıkları görüülüyordu. Geceleri pençereye çıktı, gelip geçenleri çağırıyor ve saraya alıyorlardı. Âşığı olmayan kadın yok gibiydi haremde...."¹⁵

Abdülmecid'in hareminde olup bitenler, tarihnlere de yansımıştır:

"(Abdülmecid) Giyinmeye süse ve eğlenceye düşkündü. Babasına nazaran çok müsrifti. Dolmabahçe Sarayı'nu yeni bir üslüpta yaptırttı; içini Fransa ve İtalya'dan getirttiği eşya ile süsletti. Her odayı ayrı renkte ve güzellikte eşyalarla donattı. Bu saray ile hanedanın israfı, debdebe ve tantanali hayatı bir kat daha arttı. Mecid'in kadın ve kızları yeni yapılan saray, köşk ve yalarda Avrupalı prensesler gibi hayat sürmeye, eğlenceler tertibetmeye başladılar. (...) Gezen, eğlenen, içen Abdülmecid, son yıllarında israfını ve sefahatini bir kat daha artırdı. Dolmabahçe Sarayı'nda, Çırağan sahil sarayında gayet tantanali bir hayat sürdürdü. Kızlarını ve kadınlarını da böyle yaşamaya teşvik etti. Kızları için kasırlar ve yalılar yaptırdı. Bunları gözü dolduran, içeri açan eşyalarla donattı. Kızları ve kızkardeşleri için günlerce süren düğünler yaptı. (...) Padişah ve hanedan mensuplarının bu gözü dolduran hayatı, halkın göziinden kaçmadı. Padişah hak-

11 Dolmabahçe Sarayı Mavi Salon.

*kında bir sürü dedikodular çıkarıldı.*¹⁶

Cevdet Paşa'nın yazdıklar da da enteresandır: "Padişah nibayet Serefraz namında bir kadına tutuldu. Başka kadınlarla yaklaşmaz oldu. Serefraz'a kimse birsey diyemez; istediği yerlerde gezer, tozardı. Diğerleri de onu kışkanır, ona nisbet seyir yerlerinde ve Beyoğlu'nda ırz ve namusu muhil olacak veçhile dolaşırlardı. Kerimeleri sultanlar da bu yolda onları taklid ederlerdi. (...) Saray kadınları ötedenberi Saray-i Hümâyûn'da bir köşeye çekilmişlerdi. Hatta feraceleri bile yoktu. II. Sultan Mahmud devrinden kalma arzularını alsınlar diye kendilerine birer ferace verilmiştir. (...) Kendilerine seyir ve temaşa kapıları açıldı. Her yerde gezmeye başladılar. Şurada burada türlü rezaletler eder oldular."

Ancak unutmamalı ki Abdülmecid'in kızlarını okutması, herbirinin güzel sanatlarla uğraşması için özel hocalar tutması, çocuklarına alaturka ve alafranga müzik eğitimi aldırtması, piyano-

12

12 Dolmabahçe Sarayı Harem-i Hümâyûnu Valide Sultan Kapısı.

nun, haremin başlıca enstrümanı olması ve geniş kadrolu bir harem orkestrasının kurulması da yukarıdaki olumsuzluklarla birlikte yaşanmıştır.

1849'da usta cariyeleriyle Yalova kapılıcalarına giden Bezmiâlem Valide Sultan'ın, oğlu Abdülmecid'e bir mektubunda "İzmit valisi Osman Paşa dört çalgıcı, dört oyuncu göndermiş. Sekiz nefes kimesnelerdir, efendim sizsiz gözümde olmuyor. Birkaç gün eğleneceğim. Harem-i Hümâyûn'da seyretseler hazzederim efendim" diye yazması, harem yaşamında müziğin ve eğlencenin vazgeçilmezliğinin bir kanıdır.

Yine Bezmiâlem Valide'nin, 1850'de vapurla geziye çıkan Abdülmecid'e yazdığı mektuplarda "tatlı poğaça pişirtüp gönderdiğim" mahdumların, kadınefendilerin, hazinedar ustalar ve hazinecilerin saygı sunuşlarını, "ikinci kadınefendinin yazdığını mektuba iki satırda olsa cevap vermesinin iyi olacağını", Dördüncü Kadınefendi'nin iyiliği olduğunu, "çocukları hamam

için getirtip bir gece istirahat ferdası gün validelerine iade” ettiğini; halası Esma Sultan’ın (I. Abdülhamid’in kızı) selamlarını bildirmesi; saray yerine “ev” deyimini kullanarak “*erde hiç hasta yokdur. Cümlesinin güzelliği vardır*” deyişi; padişahın gönderdiği değerli kumaşları kadınefendilere, Aziz Efendi’ye (Abdülahiz) taksim ettiğini, iki top ‘*bürüncük*’ü kendisine sakladığı bilidirmesi veya, padişahın onca kadınefendi ve ikballeriyle çocukların saraydaki yaşamlarından bir “*aile*” ortamının sıcaklığını çağrıştırır biçimde “...*Benim aslanım cümleler eyüdür. Üçüncü (kadın) pencereye oturdu, size baktı. Benim güzelim cümlesi, başta biladeriniz Aziz Efendi, hemşire Âdile Sultan ve valideleri (Zernigâr Hanım) firade firade hak-i pay-i şerifinize yüzlerin sürüdükde, dışarıda kiler (den) gececeğinizi işitmİŞ(ler). Nasıl birdenbire vapuru görmüşlerse şaşırırlar.*” diye yazması... Bir bakıma, saray yaşamındaki duygusallığı, sevecenliği ve yalnızlığı belgelemektedir¹⁸.

Abdülmecid’ın Servetseza, Tirimüjgân, Şevkefza, Düzdidil, Perestu, Gülcemal, Mahitab, Bezmârâ ve Verdicanan adlı dokuz kadını ile Nalandil, Ceylânyar, Serfiraz (Serefraz), Nergîz, Gülüstû, Navekmişâl, Nesrin, Şâyeste ve Nükhetsezâ adlı dokuz ikbâlinin; küçük yaşıta ölen çocukların dışında, dokuz kızının, dördü padişah olan yedi şehzadesinin yaşayışları¹⁹ ayrı ayrı inceleme-arastırma konusu olabilecek yoğunluk ve renklilikte geçmiştir²⁰. Abdülmecid’le başlayan müsrifane ve alafranga yaşamın faturalarının, yabancı ülkelerden ve gayrimüslim bankerlere borçlanılarak karşılaşması; öte yandan Fransız asıllı bir Osmanlı’nın, Ubucini’ye “*Artık uygarlaşıyoruz. Haremler eskisi kadar kapalı kutu değil. Orada Donizetti ve Verdi'nin müzikleri çalınıyor. Piyano çok revalaçta. Sobbetler yapılıyor (...) Fransa'daki kadar ciddi konuların ele alındığına eminim: Süs, moda, entrika, aşk vs...*” sözleriyle açıkladığı yeni yaşam anlayışı ya da Lady Londonderry’nin Mustafa Reşid Paşa’nın sultan saraylarından ayırt edilemeyen sahilhanesinde tanıştığı Hanîmefendi’nin (Reşid Paşanın eşi) “*...hayli yaşılanmış ve eni konu şisman olmasına karşın çizgili bir şalvar, kahverengi bir hırka ve kuyruklu bir entariden ibaret*” özensiz giyimi; ciddi sorunlar ve gülünç çelişkilerdi²¹. Abdülahiz dönemi (1861-1876) saray yaşamından çizgiler yansitan Leylâ Saz’ın 1920’de kaleme aldığı Fransızca ve Türkçe yayınlanan²² anıları; 19. yüzyılın ikinci yarısındaki saray yaşamının en güvenilir kaynaklarındanadır. Leylâ Saz (1850-1936), babası Hekim İsmail Paşa’nın saraya yakınlığı sebebiyle çocukluk ve genç kızlık yıllarının pek çok zamanlarını sarayda geçirme şansını elde ettiğini, sultanlarla arkadaşlıklar kurduğunu anılarının başında vurgulamakta ve “...*nereye yirmi yıldan fazla bir süre, sarayın özel yaşantısına pek yakından karıştım. Çocukluğumun ve genç kızlığımın en güzel yıllarını orada geçirdiğimi söyleyebilirim.*” demektedir.

Bu anıarda ilkin, eski ahşap Çırağan Sarayı’nın bölümleri, mefruatu ve kullanılmış biçimini ve bahçeleriyle tanıtımına yer verilmiştir. İkinci bölümde yeni Çırağan ve Dolmabahçe saraylarının ‘muzik ve dans’lar anlatılmıştır. Dışarıdan gelen hocalar, müzisyenler, ders sırasındaki giyim kuşam, Batı müziği ve harem orkestrasının çalışmaları, zenci şarkıcılar, çalgı türleri... Harem orkestrasının konserleri, icra edilen opera müzikleri... Leylâ Hanım şöyle diyor:

13

13 Dolmabahçe Sarayı'nın en gösterişli mekânı olan Muayede Salonu deniz cephesi.

14

14 Dolmabahçe Sarayı Müzik Odası.

“Sarayda olduğu gibi, Harem’de de musikiye öylesine alışılmıştı ki bu bizlerde adeta ikinci bir yaratılış geliştirilmişti.(...) Sarayın hemen her yanında bir piyano bulunduğuundan, sultanın ya da kadınefendilerden birinin dairesine çok yakın olmamak kaydı ile ölçüyü olarak çalıp şarkılar söyleyebilirdik.” Padişahın ve eşlerinin izlediği bir “saz gecesi”ni de şu cümlelerle anlatmaktadır: “Akşam yemeğinden sonra çalgıclar, nöbet sofasında toplandılar. Kadınefendiler ve ikballer konser salonunda bir araya gelerek yüce efendilerinin gelişini beklemeye başladılar.(...) Sultanın salona girişinde yerbere kadar eğilerek temennah ettiler. Padişah, öňünden geçtiği her hanımına tatlı sözler söyleyerek o akşamı zarif varlıklarıyla birlikte geçirmekten zevki ifade etti. (...) Padişah çalınacak parçaların seçimini icracılara bırakmıştır. İlk dinletiden sonra bir kemençe solosu sırasında kahve servisi yapıldı.” Leylâ Hanım, geceyle ilgili pek çok ayrıntı verirken sergilenen “köçek oyunu”nun, “göbek dansı”nın, “Yunan horası”nın, diğer gösterilerin özelliklerini, aralardaki meşrubat ve meyve servislerini anlatmaktadır.

Leylâ Hanım’ın anıları, cariyeler, harem ağaları, bunların öyküleri, saray ve konaklardaki yaşamlarla uzayıp gider. Anıların beşinci bölümünde ise “*Sarayda Hayat*” başlığı altında, şehzadelerin eğitimleri, saray görgüsü ve âdetleri, sarayda günlük hizmetler, kadınefendi ve ikbâllerin kendi çocuklarıyla ilgilenmeleri; Kur'an, gazete, edebî eserler okumaları, elişi yapmaları, müzik çalışmaları, “*adres*”, “*cemiyet*”, “*tavla*” oynamaları, Veliahd Murad Efendi (V.) piyano çalarken prenseslerin raks ve polka yapmaları vs. anlatılmaktadır.

Haremde tablalarla yemek servisinin kuralları, haremde tahsis edilen aylık şeker, kavrulup

çekilmiş kahve, mum, sabun, tuz ve biber; her sabah tevzi edilen beyaz ekmek, simit ve pide ile saray için özel olarak imal edilen beyaz peynir ve kaymak; bunların gümüş tepsiler içinde sunulmuşları; çrağ edilmiş cariyelerin zaman zaman gönderdikleri (sarayda pişirilmesi adet olmayan) zeytinyağlı yemekler; buğulanmış et, havyar, reçel, peynir, zeytin, pastırma, cerez ve tatlılarla donatılan gümüş tepsilerin çevresinde yapılan sabah kahvaltları... Yemeklerden sonra ihmäl edilmeyen kahve servisleri; "beylik gezmeler"e arabalarla gidişler dönüşler, haremde yaşayanlar için alış veriş olanakları, harem doktor çağrılması, cariyelerin "tumar"a (tedaviye) gönderilmeleri, saray halkın inançları, ibadetleri, duaları, sarayda ramazan ve bayram âdetleri, haremde bayramlaşma, dağıtılan hediyeler, küçük şehzade ve sultanlar için bahçede atlı karıncalar kurulması, ortaoyunu sergilemeleri, Yahudi hokkabazlarının gösterileri... de Leylâ Hanım'ın, saray yaşantısına ilişkin verdiği değerli bilgilerdendir. Anıların son bölümünde Sultan Abdülaziz'in Avrupa'dan dönüşünde sarayda yaşanan heyecan; sultanların (padişah kızları) ile sultan efendilerin (padişahların kızlarından torunları) saraylarındaki yaşamalar, Abdülmecid'in kızları Refia, Cemile ve Münire sultanların düğünleri anlatılmıştır.

Sultan Abdülaziz, onbeş yıllık sultanlığı boyunca vaktini, yeni saray ve köşklerde saatler alan banyo, traş, giyinip kuşanmayı; uzun süren yemek servisleriyle; meddah, karagöz, hünerbaz ya da spor müsabakaları izleyerek veya fasıl dinleyerek geçiriyor; hatta bazen İhlamur Kasrı'nda horoz doğşturtuyor, pehlivanları güreştiryordu. Onun dönemi saray yaşamının en görkemli yılları sayılabilir. Özellikle de 1867'de Avrupa'ya yaptığı geziden sonra saraylardaki lüks yaşam, Abdülmecid dönemindeki de ileri düzeye ulaşmıştır. Fransa Kraliçesi Eugenie'nin 1869'da İstanbul'a gelişinde yaşanan tanta, Avrupa basınında yankılar uyandırmıştır²³.

Osmanlı saraylarındaki "tatlî hayat"ın ışıkları 1876'da önce Abdülaziz'in, üç ay sonra da V. Murad'ın tahttan indirilmeleri ile sönükleşmiş gözüküyorrsa da "Abdülmecid'in tahta çökmesıyla birlikte müzik sona erdi. Çılgınlıklara set çekildi. Hastalık derecesinde öldürülmekten korkan Sultan, müzik olsun, kayık gezintileri ya da raks gösterileri olsun bütün toplantıları yasaklıdı. Onun sultanlığı dönemi adeta bir sosyal mateme dönüştü."²⁴ karalaması abartılıdır.

II. Abdülhamid dönemi saray yaşamını anlatan bir dizi anı ve eser arasında bu padişahın kızları Şadiye ve Ayşe sultanlarının, diğer yandan Yıldız Sarayı Mâbeyn-i Hümâyûnu'nda görev yapan aydınların anıları da vardır. Bu eserlerde, saray yaşamının sosyal bir matemi andirdiğini düşündürecek olaylara rastlanmaz. Şu kadar ki II. Abdülhamid kendisiyle birlikte kalabalık ailesini ve doğal ki özel hizmetine bakanları, otuz yıl boyunca Yıldız'ın saraylar, köşkler, daireler topluluğuna hapsedmiş; ama o kapalı dünya içinde sazin da, sözün de, tiyatromun da yeri olmuştur. Nitekim Şadiye ve Ayşe sultanlar, Yıldız'da geçen çocukluk ve gençlik yıllarının unutulmaz mutluluklarını anlatmaktadır.

Şadiye Osmanoğlu, kendi kaleminden çıkışmış olmaktan ziyade "naklen" yazılmış izlenimi veren anılarında²⁵ hanedanın görkemini, hanedan bireylerinin erdemlerini, sevecenliklerini, bağlılıklarını, saray yaşamının renkli ve törensel geleneklerini anlatmıştır. Ayşe Osmanoğlu ise geniş ilgi toplayan anılarında²⁶, saray yaşamını, törensel ve geleneksel ağırlıklı olarak ve herşeyi

15

15 Sultan Abdülaziz'in Durrünev Kadınefendi'den doğan kızı Saliha Sultan.

16

toz pembe gösteren bir pencereden aktarmayı yeğlemiştir. Her iki anı, adı geçen sultanların yaşadıkları dönemdeki toplumun, yani “teba’yi şahane”nin yazgısı olan işsizlik, açlık, sağiksızlık, güvensizlik, vergi yükü, cehalet vb. sorunlarından habersiz oldukları, buna karşılık, babalarının tahttan indirilip kendileriyle birlikte Selanik'e gönderilmesini, daha sonra İstanbul'a getirtilip Beylerbeyi Sarayına kapatılmasını ise adeta “felâket” olarak yorumladıklarını göstermektedir.

Yıldız Sarayı'ndaki yaşama ve siyasal çalışmalara ilişkin olarak yayınlanan anıların en eskilerinden olan Ali Said'in yazdıklarımız bizce en ilginç olmalıdır. Örneğin bu küçük eserin önsözündeki: “(Abdülhamid) yarısını harem ve yarısını selâmlık edindiği bir saraya, kendi başına yerleşerek oturduğundan, birçok dairelere ve odalara ayrılan bu sarayın, arkadaş olarak arkasında yaşayan kadınlar dahi, her tarafını gezmeye ve görmeye izinli değildi. Sultanlar ve şehzadeler ise, anneleri kadın efendiler hazretleriyle ayrı saraylarda oturarak padişah tarafından davet ve emir olunmadıkça, onların dahi bu sarayı ziyaret yetkileri yoktu.” açıklaması ne kadar düşündürücüdür²⁷.

Eserde, yüksek duvarlarla dış dünyadan tecrit edilmiş olan Yıldız'daki yapılanma ve organizasyon, saray sınırları içindeki yasaklar ve disiplin, köşk ve dairelerin kullanımı, tahsisi, padişahın yıkamasından yatak odasının düzenine ve uykusuna, yemek servisine, günlük çalışmalarına, gazete okumasına degen günlük yaşama düzene, roman ve tiyatro merakına, kütüphanesine, müzesine, saraydaki davetlere, ramazan ve bayram âdetlerine kadar, pek çok ayrıntı verilmiştir²⁸. Abdülhamid'in

17

18

opera merakı şöyle anlatılır:

“Yıldız’da yazlık iki tiyatro yeri vardı. Beyoğlu’nda oynayan Avrupa kumpanyasını ayda birkaç defa çağırarak oyunlar oynatırdı. Bazen sultanlar ve kadınefendiler ve diğerlerinden meydana gelen kadınları ve bazen elçilerden birini veya birkaçını, sadrazam ve vekillerden bazılarıyla bendegâni tiyatroya davet ederdi. Bayramların birinci akşamı, izin alarak kulluğunu arzetsmek üzere, padişah sarayına giden vekiller ve bendelerinin eşleri de saraydaki kadınlar ile birlikte bu karşılıksız sevgiden hisselerini alırlardı. Sultan Hamid operalar içinde, Trovatore, Aida, Mis Negit, Carmen, Faust, Maskot, Norma operalarının musiki ahenginden daha fazla lezzet aldıklarından, bunları çoğunlukla tekrar ettirirlermiş. Elçilere tiyatro seyrettireceği gece, akşamdan yemeğe davet olunur, Mâbeyn Muzikası güzel opera parçaları çaldığı halde, nefis yemekler ikram edilirdi. (...)”²⁹.

1903’tे Mâbeyn-i Hümâyûn'a giren İsmail Müştak Mayakon'un anılarında da ilgiç gözlemler vardır. Sözgelimi, öteki anı sahiplerinin aksine Mayakon, Yıldız Sarayı'nın “din hissinin en zayıf ve serbest fıkirlilerin en kalabalık olduğu yerlerden biri” olduğunu ileri sürer: “Ramazan günleri elinde tesbih ve dilinden dua düşmeyen koyu mutaassiplarla ağızından yemek kokusu ve burnundan sigara eksik olmayan kızıl dinsizlerin birbirini hiç rahatsız etmeden oturabildikleri yegâne yer Yıldız Sarayı idi. (...) Şehzadelerden yaverlere kadar herkes serbest oruç yer, kimse namaz kılmazdı. Mabeyincilerin dairelerine ramazan günleri alenen yemek tablaları gelirdi.” der³⁰.

Sultan Abülhamid'in saraydaki özel yaşamı, kadınlarla temasını ve gezintilerini de edindiği bilgilerden aktaran yazar: “Her çocuğunun bir annesi olduğuna, birçok kadınların da çıraklık maaşı taksis edilerek dışarıya çıkarıldığına bakılırsa hayli zengin ve kalabalık haremî olduğunu kabul etmek gerektiğini ve onun şehvânî temayüllerinin fazla olduğunu bütün saray halkın bildiğini” belirtir. Abdülhamid için “Kızlarını ve oğullarını hiçbir vakit bir aile halinde etrafına

16 İmparatorluğun en karmaşık döneminde 33 yıl tahta kalan Sultan II. Abdülhamid.

17 Dolmabahçe Saray Tiyatrosu.

18 Dolmabahçe Sarayı Harem-i Hümâyûnu'nda 165 Numaralı Oda.

toplamamıştır. Kadınlar hayat yoldaşı, zevk åleti idiler. Çocuklar bir aile efradı değil, bir zürriyet mahsülü gibi telakki olunurdu. Kadın erkek herkesin ayrı dairesi vardı ve herkes kendi daireinde kendi teşkilatı içinde yaşardı. Sultan Hamid'i haftalarca, hatta aylarca görmeyen şehzadeler çoktu. (...) Kimi yetişkin şehzadeler sabahdan akşamaya kadar harem sefahati içinde vakit geçirir; kimileri Beyoğlu sokaklarında ve Kâğıthane tepelerinde kadın kovalar, kimi de dairesinin penceresi önüne kurduğu tuzaklara düşen zavallı güvercinlerin kafasını koparmaktan zevk duyarız” der³¹.

19 Dolmabahçe Sarayı Harem-i Hümâyûnu'nda 110 Numaralı Oda.

Yıldız'da gün boyunca yoğun bir faaliyet yaşandığını, “*tüfekçi, yaver, hademe, bekçi, polis, zabıta, nazır, sadrazam, büyük küçük, ehemmiyetli ehemmiyetsiz bin sima, bin nazar*” in ortalıkta

19

20

21

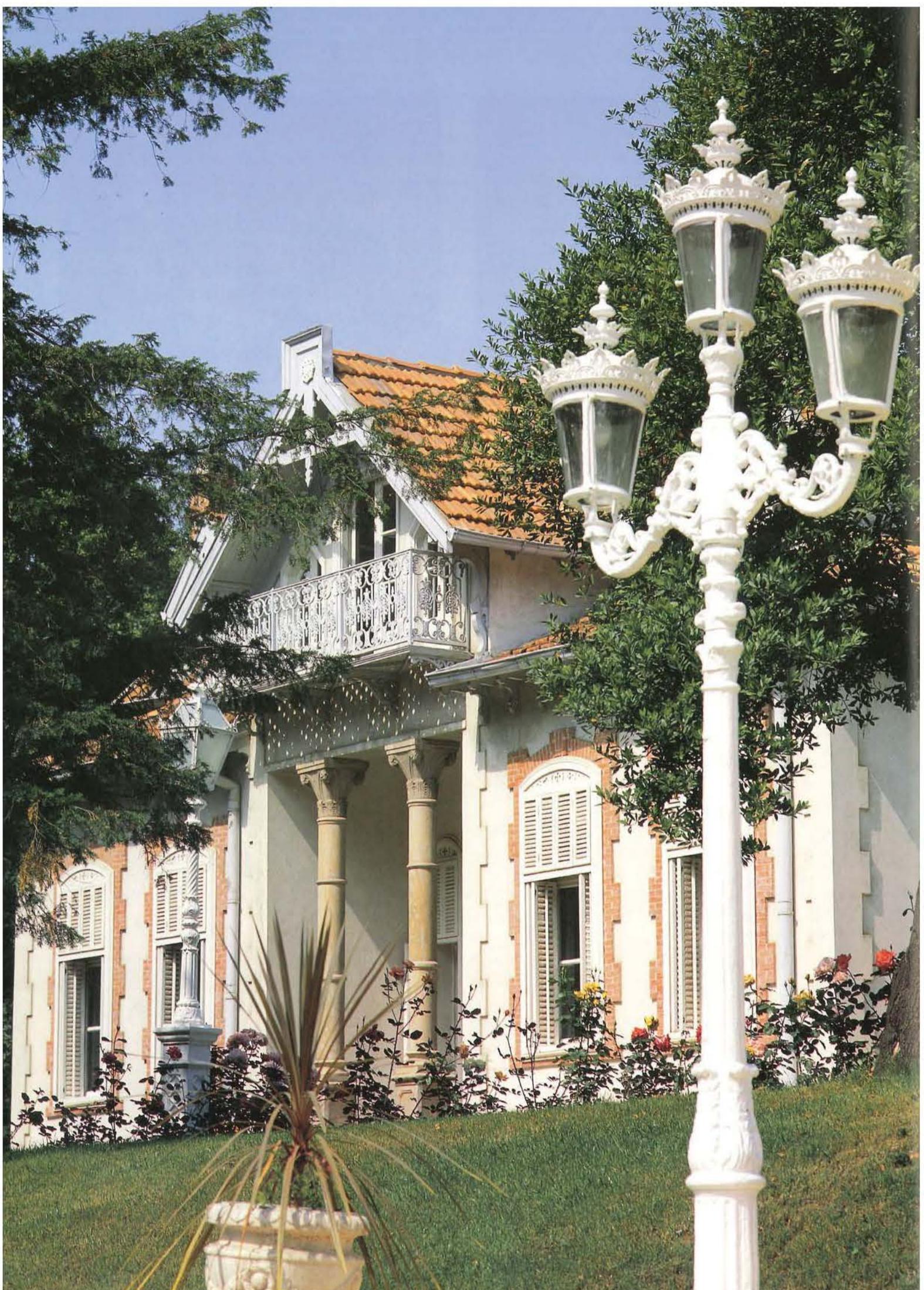
dolaştığını anlatan yazar, gece karanlığı bastıktan sonra “*Bazen uzakta İkinci Firkaya mensup bir karakolda -Kimdir o? diye bağırın bir neferin keskin sesi gecenin sükün-i vahşetini yrtar, arasına Harem duvarı arkasından bir gramofonun sada-yı madenisi iştilir ve sonra süküt!..*” betimlemesini yapar³².

Nahid Sirri Örik de Yıldız'daki yaşama ilişkin güvenilir bilgiler ve anılar aktarmıştır. “*Saraydaki cariye ordusundan pek çok kızın*” padişahın iltifatına mazhar olduğunu, kimilerinin birer müddet, hatta yalnız bir iki kere iltifat gördükten sonra çırak çıkartıldığını, bunların sayılarının saptanamayacağını vurgular³³. Abdülhamid'in eşleri Nazikeda, Bedrifelek, Bîdar, Dilpesend, Mezide, Emsal-i Nur, Müşfika kadınefendileri tanır. Padişahın kemancı Nur-efzun adlı cariyeye vuruluşunu; birkaç yıl boyunca Bîdar'la aynı dairede kalışını, kadınlar arası kıskançlıklarını, çok sevdiği gözdesi Nevcedid'le başbaşa kalabilmek için Mâbeyn'de gece komisyonları olduğunu uydurup Bidar'ı atlatarak Nevcedid'le Yıldız'ın ücra bir köşkünde buluşmasını, bunun için aldırttığı önlemleri vs. anlatır³⁴. Hanedan skandallarından Hatice Sultan'la Kemaleddin Paşa'nın yasak aşkına değinir³⁵.

Örik, saray yaşamına ilişkin olarak Alman imparatorunun eşinin, Yıldız Haremi'ndeki kadınefendileri ziyaret ettikten sonra Bülow Prensi'nin sorması üzerine “*-Ne diyeyim! Durmadan tatlı yemekten pek şişmanlamış, bezgin edali ve sırtlarındaki Paris modası elbiseleri kendilerine hiç yaraştıramamış bir sürü kadın!*” dediğini de aktarır³⁶.

Sultan Abdülmecid'in şezadelerinden Süleyman Efendi'nin kızı, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan ise anılarında Ortaköy'deki Fer'iyye Dairesi'nde geçen yaşamlarını “saray hayatı” başlığı altında şöyle anlatmaktadır: “*Bu kırk elli odalı sarayda kalfalar, baremajaları, tablakârlar, enderun beyleri de bizlerle beraber yaşarlardı. Kalfaların ve baremajalarının daireleri vardı. Yedi enderun beyi babama arkadaşlık ederdi. (...) Saray başlıbasına bir álemdi, hususi doktoru,*

20-21 Abdullah Biraderler'in objektifinden Osmanlı sarayındaki iki Çerkez cariye, 1865, Pierre de Gigord Koleksiyonu.

dışisi, terzisi ve berberi vardı. Dışarı ile alâkamız hemen hemen yok gibiydi. Her türlü rahatımız, eğlencemiz ve ihtiyacımız saray içinde temin edilirdi. Bizde olduğu gibi, amcalarımın ve diğer aile efradının da hayat tarzı böyle idi. Aile arasında ziyaret yapılmazdı. Ancak bayramdan bayrama padişah ziyaret edilirdi. Yan yana olan kardeş saraylarının arasında yüksek duvarlar mevcuttu. Her aile kendi hususi âleminde yaşar, ötekilerle alâkadar olmazdı. Enderun beylerinden başka, altı musahip haremağası ve çocukların da hususi harem ağaları vardı. Her çocuğa maaş bağlanır; her çocuğun tablakârı, kalfası, arabası, arabacısı, seyişi ve lalası olurdu.

Sarayda babamın hizmetini gören kalfalar, hazinedar denirdi. Bunlardan birisi hazinedar ustası idi. Yedi tanesi bir hafta hizmet eder, sonra nöbet değiştirir, onların yerine yedi başkası gelirdi. (...) Hazinedar kalfalar yemek esnasında şehzadelere hizmet eden güzel kızlardı. Sarayda yemek âdeti çok garipti. Şimdi düşünüyorum da babam, annem ve kardeşlerimle beraber uzun seneler bir aile sofrası başında toplanamamış olduğumuzu hatırlıyorum. (...) Bir aile sofrası olabileceğini bilmezdim. (...) Saraylarda herkesin tablosu ayrı gelir, küçük büyük herkes kendi odasında ve yalnız başına yemek yerdii. Şehzede saraylarına dışarıdan altı tabla gelirdi. Beylik mutfaktan gelen bu tablalardan evdeki bendegân istifade ederdi. Kadınlara, şehzade ve sultanlara evde ayrı ayrı tablalar hazırlanırı. (...) Bu tablalarda zeytinyağlı ve balık gibi şeyler bulunmazdı. Bunları ancak istedığımız zaman evde Arap bacılara ismarlar, yaptırırdık. (...) Babamın yedi hazinedarının sıra ile dizilip kendisine servis yapması hâlâ gözüümün önündedir...³⁷.

Sultan V. Mehmed Reşad (1909-1918) dokuz yıllık sultanatını, yaşı eşleri, emektar cariyeleriyle Dolmabahçe ve Yıldız saraylarında tutumlu ve dindarane bir yaşamla geçirmiştir. Onun dönemine dair bilinen iki anı Safiye Ünîvar'ın, saray geleneklerini, protokolünü, şehzade ve sultanların özel öğrenimlerini anlatan eseri, diğeri de Sultan Reşad'ın ilk sultanat yıllarında Mâbeyn Başkâtipliği yapan ünlü romancımız Halid Ziya Uşaklıgil'in, Saray ve Ötesi'dir³⁸. Bu eser, özellikle Mâbeyn-i Hümâyûn'daki günlük işler, ziyaretler, padişahın alışkanlıklar, harem-selâmlık ilişkilerine dair pek çok ayrıntıyı içermektedir.

Şehzaedelik ve veliahtlık yıllarını Çengelköy'ndeki köşkünde ve Maslak Kasırları'nda geçiren son padişah VI. Mehmed Vahideddin'in (1918-1922), dört yıllık sultanatını ağabeyi Abdülhamid'inkini hatırlatır bir yaşama döneminde Yıldız'da geçirdiği biliniyor. 1912-1920 yılları arasında Mâbeyn Başkâtipliği yapan Ali Fuad Bey'in anılarında Vahideddin'le ilgili bilgiler varsa da bunlar daha çok siyasal içeriklidir³⁹.

Osmalî hanedanının Yıldız'daki yaşamı, Vahideddin'in 16 Kasım 1922'de bu saraydan gizlice ayrılmışla noktalanmıştır. Şehzadelğini İcadiye'deki köşkünde Avrupalı prensler gibi geçiren, resim çalışan Abdülmecid Efendi de veliahtlığında (1918-1922) ve kısa halifelik döneminde (1918-1922) Dolmabahçe Sarayı'nda oturmuş; Halife ve ailesi, saray ve köşklerdeki hanedan bireyleri 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması kararı ardından yurt dışına çıkartılmışlar; yeni saraylardaki hayat kapanmış; bendegân, harem ağası, cariye vd. kalabalıklar saraylardan uzaklaştırılarak özgür kalmışlardır.

Yazılı bitirirken Türk ulusunun ölüm kalım, yokluk ve kithlik sınavından geçtiği bir tarih döneninde, son padişahla son halifenin önlere donatılan soframalar birer örnek vérelim:

"30 Nisan 1920 Yıldız Sarayı, Vahideddin'in öğle yemeği: düğün çorbası / börek / bezelyeli kuzu kapama / sadeyağlı bakla / pilav / zerde / baklava / meyve"

"11 Ekim 1923 Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid'in yemeği: sebzeli et suyu / Osmanpaşa böreği / lüfer balığı izgarası / garnitürlü hindi palazı / kabak oturtması / tavuklu pilav / şarlot / meyve"⁴⁰.

23

22 Maslak Kasırları Mâbeyn-i Hümâyûn.

23 Son Osmanlı Sultanı VI. Mehmed Vahideddin.

DÍPNOTLAR

- 1 Alev Lytle Croutier, *Harem: Peçeli Dünya* (Türkçesi M. Ali Kayabal), İstanbul, 1990, s. 54 vd.
- 2 "Selim III'ün Sırkatibi Tarafından Tutulan Ruzname (Hzl. Tahsin Öz)", *Tarih Vesikalari*, Mart-Mayıs-Temmuz 1949, Sayı: 14-15-16.
- 3 Valide Alayı: Yeni padişahın annesinin, ikamet ettiği Eski Saray'dan törenle Topkapı Sarayı'na geliş.
- 4 Esma Sultan (1778-1848) I. Abdülhamid'in kızı, IV. Mustafa'nın öz, II. Mahmud'un üvey abası. Çocukluğunda, halası Esma Sultan (III. Ahmed'in kızı) hayatı olduğu için kendisine "Küçük" lâkabı verilmiştir. 1792'de 14 yaşında iken Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'yla evlendirilmiş; 1803'te dül kaldıktan sonra bir daha evlenmemiştir. Döneminin en zengin kadınları olan Küçük Esma Sultan, Eyüp ve Maçka saraylarında, Tırnakçı ve Kuruçeşme yalılarında, kalabalık bir maiyyetle gösterişli bir yaşam sürdürmüştür; ustalarla cariyeleriyle düzenlediği tantanalı eğlenceler ve geziler, modaya uygun giyim kuşamı ile saray çevrelerinin olduğu kadar İstanbul halkın da dikkatini çekmiştir. (M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 111-112.)
- 5 Melek Hanım, *Haremde Mahrem Hatıralar (özgün adı; Trente Ans Dans Les Harems D'Orient. Souvenirs Intimes De Melek-Hanım)* (Fransızca aslından Çev. İsmail Yerguz.), Oğlak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 21-23.
- 6 a.g.e., s. 24.
- 7 Feldmareşal Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları* (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 84-86.
- 8 a.g.e., s. 112-113.
- 9 28 Temmuz 1808'de tahttan indirilen IV. Mustafa, Alemdar Vak'asına değin Topkapı Sarayı'ndaki dairesinde göz hapsinde tutulmuş ve 16 Kasım 1808'de kardeşi II. Mahmud tarafından boğdurtulmuştur.
- 10 Hızır İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun* adlı eserinde, 1811-1830 yılları boyunca II. Mahmud'un Topkapı Sarayı'nda geçirdiği zamanları gün gün anlatır.
- 11 Miss Julia Pardoe, *The City of Sultan and Domestic Manners of Turks*, C. I, Londra, 1838.
- 12 Sabık Hakan II. Abdülhamid, Balkan Savaşı nedeniyle Selanik'ten İstanbul'a getirildiğinde hangi sarayda ikamet ettireceği bir sorun olmuş, nihayet bu yazılık saraya yerleştirilerek oturacağı dairenin birkaç odasına muhdes ocak ve baca yapılmıştır. O zaman kimilerince "İttihatçılar Abdülhamid'i soğuktan ölsün diye Beylerbeyi'ne yerleştirdiler!" dedikodusunu yayıldığı söylenir.
- 13 Yıldız ve Dolmabahçe Sarayı ile diğer saraylardaki yaşamları anlatan ami içerikli yayınların başlıcaları şunlardır: Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım)*, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1986; Şadiye Osmanoğlu, *Hayatımın Aci ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1966; Leylâ Saz, *Harem'in İçyüzü* (Düzenleyen Sadi Borak), Milliyet Yayınları, İstanbul 1974; Ali Said, *Saray Hatıraları-Sultan Abdülhamid'in Hayatı* (Hzl. Ahmet Nezih Galitekin), Neyir Yayınları, İstanbul, 1994; İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm? I.*, İstanbul, 1940; Nahid Sirri Örik, *Abdüllâhâmîd'in Haremî*, Arba Yayınları, İstanbul, 1989; Enver Paşa'mın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları, *Aci Zamanlar* (Hzl. O. Gazi Aşiroğlu), Burak Yayınevi, İstanbul, 1990; Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi-Son Hatıralar*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1965; *Abdüllâhâmîd'in Hatıra Defteri* (Belgeler ve Resimlerle. Hzl. İsmet Bozdağ), İstanbul, 1975; Ziye Şakir, *Sultan Hamîd'in Son Günleri*, Anadolu Kitap Deposu, İstanbul, 1943; Safiye Ünûvar, *Saray Hatıralarım*, Cağaloğlu Yayınevi, İstanbul, 1964; Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşat Han'ın ve Halifesi Sarayında Göründülerim*, İstanbul, 1940. Ayrıca, Tarih Dünyası, Resimli Tarih, Yeni Tarih Dünyası, Tarih Dergisi, Tarihin Sesi, Hayat Tarih, Tarih Konuşuyor, İstanbul Enstitüsü, Tarih ve Toplum, Milli Saraylar vd. dergi serilerinin multelîf sayılarında da sözkonusu saraylardaki yaşama ilişkin makaleler ve anılar yayınlanmıştır.
- 14 Örneğin, M. Çağatay Uluçay'ın, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, (1950), *Haremde Mektuplar I* (1956), *Harem II*, (1971), ve *Padişahların Kadınları ve Kızları* (1980) ile son olarak yayınlanan Ali Akyıldız'ın *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan* (1998), Osmanlı padişahlarının ve hanedan bireylerinin saray yaşamlarına ışık tutmaktadır.
- 15 *Haremde Mahrem Hatıralar*, s. 30-33.
- 16 M. Çağatay Uluçay, *Harem'den Mektuplar*, s. 144-147.
- 17 Tezakir (Hzl. Cavid Baysun), C. II, (13-20. cüz), T. T. K. Yayınevi, Ankara, 1986, s. 3, vd., 59 vd.
- 18 M. Çağatay Uluçay, *Haremde Mektuplar*, s. 152 vd.; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No. E. 5933.
- 19 M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 139-162.
- 20 Ali Akyıldız'ın, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan* adlı kitabı, bunlardan sadece birinin hayat öyküsüdür ve bu eser, hanedan bireylerinin yaşamının maliyetini örneklendirdiği kadar, yeni saraylardaki yaşamın da arşiv belgelerine dayalı bir belgeselidir.

- 21 J. H. A. Ubicini, *1855'de Türkiye II*, (Çev. Ayda Düz), İstanbul, 1977, s. 107 vd., 124-125.
- 22 Leyla Saz, *Harem'in İcyüzü* (Düzenleyen: Sadi Borak), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974. (Sözkonusu anilar, ilkin, 1925'te yazann oğlu Yusuf Razi'nin çevirisiyle Fransızca olarak Paris'te basılmış, gördüğü ilgi üretimi Çekçe ve Almanca çevrileri de yayımlanmıştır.)
- 23 Bu ziyaretle ilgili olarak Le Monde Illustré'de yayınlanan haber ve resimler için Bkz. "Eugenie'nin İade-i Ziyareti", *Tarih ve Toplum*, C. III, Sayı: 13, Ocak 1985, s. 7 vd.
- 24 Alev Lytle Croutier, *Harem Peçeli Dünya*, s. 59.
- 25 Şadiye Osmanoğlu, *Hayatımın Aci ve Tatlı Günleri*, s. 13-39.
- 26 Ayşe Osmanoğlu'nun "Babam Sultan Abdülhamid" başlığı altında, Hayat Mecmuası'nın 6 Nisan-15 Haziran 1956 tarihleri arasında 1-11. sayılarında tefrika edilen anıları, Yıldız ve Dolmabahçe saraylarının, hanedan bireylerinin fotoğraflarıyla zenginleştirilmiş olarak yayımlanmış; yazarının ölümünden sonra *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)* adıyla üç kez basılmıştır. *Saray Anıları*, s. 11-158.
- 27 Ali Said, *Saray Hatıraları- Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, s. 17.
- 28 a.g.e., s. 21-56.
- 29 a.g.e., s. 40-41.
- 30 İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm?*, s. 67-68.
- 31 a.g.e., s. 89-90.
- 32 a.g.e., s. 149.
- 33 Nahid Sirri Örik, *Abdülmecid'in Haremi*, s. 8-9.
- 34 a.g.e., s. 13-30.
- 35 a.g.e., s. 63-64. (V. Murad'ın kızı olan Hatice Sultan, amcası Abdülhamid'in, kendisini karabiyik Vasif Paşaya evlendirmesine içerleyerek bu padişahın kızlarından Naime Sultan'ın eşi Kurnaleddin Paşa'yı baştan çıkartmış ve boşanmalarına neden olmuştur.)
- 36 a.g.e., s. 22.
- 37 Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları, *Aci Zamanlar*, s. 13-14.
- 38 Safiye Ünütvar, *Saray Hatıralarım*, s. 9-140.; Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 13-236.
- 39 Ali Fuad Türkeldi, *Görüp İşittiklerim*, T. T. K. Yayınevi (4.baskı), Ankara, 1987, s. 153-261.
- 40 F. Muhtar Katurcioğlu, "Geçmiş Şölenler", *Tarih ve Toplum*, C. I, Sayı: 4, Nisan 1984, s. 72; "Abdülmecid'in Ziyafeti", *Tarih ve Toplum*, C. 16, s. 92, Ağustos 1991, s. 2.